

УДК 338.242.4

Й.М. Петрович, Б.І. Іличок

Національний університет "Львівська політехніка"

СТАН ТА ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ

© Петрович Й.М., Іличок Б.І., 2001

Проведено аналіз середовища функціонування підприємницьких структур в Україні на основі середнього рівня прибутковості галузі діяльності; умов доступу до кредитних ресурсів; динаміки суспільного попиту на ринках збуту; стабільності нормативно-правових умов функціонування. Визначено основні сучасні недоліки державного управління підприємництвом в Україні та запропоновано шляхи покращання умов діяльності підприємницьких структур у національному господарстві.

In the article the analysis of a medium of operation of enterprise structures in Ukraine on basis of an average level profit of branch, conditions of access to credit resources, dynamics of public demand on seller's markets, stability of normative - legal conditions of operation is made. The main modern defects of state management of business in Ukraine are certain and it is offered to a path of improving of conditions of activity of enterprise structures in national economy.

В економіці України вже понад десятиліття триває процес її реформування, який істотно позначається не лише на відносинах власності, принципах господарювання, інфраструктурі національного господарства, але й на основах моральності, духовності нашого суспільства. Цілком природно, що масштабність та кардинальність змін спричиняє неоднозначні, часто цілком суперечливі їх оцінки. Оприлюднення цих оцінок через засоби масової інформації нерідко вводить в оману як пересічних громадян, так й дипломованих учених. Сказане на пряму стосується до питання розвитку підприємництва в Україні та ефективності управління даним процесом з боку держави.

За існуючої ситуації нагальною є потреба у визначенні обмеженої кількості показників, які б давали змогу комплексно, адекватно давати характеристику соціально-економічного середовища розвитку підприємництва в державі. Принагідно зазначимо, що під терміном «підприємництво» розуміється не заборонена законом діяльність, зорієнтована на отримання прибутків.

Серед узагальнюючих показників умов соціально-економічного середовища, які мають визначальний вплив на розвиток підприємництва у державі виділимо такі: середній рівень прибутковості галузі діяльності; умови доступу до кредитних ресурсів; динаміку суспільного попиту на ринках збуту; стабільність нормативно-правових умов функціонування.

Обґрунтуємо цей вибір. Загальноприйнятно, що метою діяльності комерційного суб'єкта господарювання є максимізація прибутку й забезпечення на цій основі добробуту акціонерів та соціально-економічних, етичних потреб суспільства. Відповідно, прибутковість – це один з базових стимулів до заняття підприємництвом в умовах ринкової економіки. А середній рівень прибутковості певної галузі національного господарства дає характеристику наскільки вигідним є цей вид діяльності.

Кожна з галузей національного господарства має власну специфіку функціонування, рівень прибутковості тощо. Національна економіка України згідно з галузевою структурою виробництва валової доданої вартості (ВДВ) відноситься до промислово-аграрного типу. З огляду на сказане, подальший аналіз середовища функціонування підприємництва в Україні доцільно сконцентрувати на прикладі однієї з провідних галузей, зокрема – промисловості.

У табл. 1 наведена інформація щодо значень показника рентабельності продукції у промисловості України за відповідні роки як в цілому по галузі, так і у розрізі найприбутковіших її підгалузей: електроенергетики, паливної промисловості тощо.

Таблиця 1

Рентабельність промислової продукції в Україні [2, с. 51]

Показники	Роки						
	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Разом	30,3	35,6	24,7	16,6	8,9	5,7	6,3
зокрема: електроенергетика	27,5	17,5	13,5	9,9	12,9	12,4	16,5
паливна промисловість	22,3	23,9	26,7	20,4	18,3	12,8	17,6
машинобудування та металообробка	32,6	58,9	36,4	24,3	10,4	4,9	5,1
деревообробна	27,8	50,1	31,8	18,7	7,7	3,4	2,7
харчова	25,3	31,4	25,3	22,6	12,2	7,4	6,8

За інформацією, поданою у табл.1, у промисловості України протягом 1992–1998 рр. стабільно відбувався процес зниження рентабельності продукції. Зокрема, в цілому у галузі цей показник знизився майже у п'ять разів, у машинобудуванні та металообробці – у шість, деревообробній підгалузі – у десять разів. Існуючий стан справ негативно позначається на рівні економічної активності суб'єктів господарювання у цій галузі національного господарства та зумовлює необхідність вжити кардинальні заходи щодо сфери державного управління підприємницькою діяльністю як у промисловості, так і у цілому в національному господарстві.

Рівень рентабельності суспільного виробництва, зокрема у промисловості, зумовлюється, насамперед ефективністю використання факторів виробництва (ефективністю суспільного виробництва). Інформація про значення цього показника в цілому у національному господарстві та стосовно промислового виробництва за 1992–1998 рр. подана у табл. 2. За цією інформацією в Україні протягом вказаного періоду часу відбувався процес зниження ефективності суспільного виробництва як в цілому у національному господарстві, так і в промисловості зокрема. Щоправда у промисловому виробництві протягом 1994–1996 рр. спостерігалось деяке зростання цього показника.

Базовою причиною наведеного стану справ є збільшення рівня тіньовизації національної економіки, діяльність якої супроводжується перенесенням значної частини витрат на виробництво тіньової продукції у собівартість офіційного виробництва продуктів: затрати на електроенергію, частина матеріальних затрат тіньового виробництва тощо [3]. Це, своєю чергою, негативно позначається на ефективності суспільного виробництва та на прибутковості діяльності суб'єктів господарювання.

Ефективність суспільного виробництва в Україні [1, с.18; 2, с. 17]

№ з/п	Показники	Роки						
		1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
1	Обсяг виробництва доданої вартості у цілому в Україні, млн. грн.	51,6	1473,9	10799,5	48742,9	72089	81067	89030
2	Обсяг проміжного споживання у цілому в Україні, млн. грн.	61,2	2292,5	16549,3	76568,4	103871	123354	136573
3	Ефективність суспільного виробництва у цілому в Україні (п1/п.2)	84,3	64,3	65,3	63,7	69,4	65,7	65,2
4	Обсяг виробництва доданої вартості в промисловості, млн. грн.	22,4	440,4	4214,8	16873,0	22381	22995	25525
5	Обсяг проміжного споживання в промисловості, млн. грн.	40,4	1413,8	9274,8	42493,9	55467	62592	68904
6	Ефективність суспільного виробництва в промисловості (п.4 / п.5)	55,4	31,2	45,4	39,7	40,4	36,7	37,0

З огляду на це, ситуацію з сучасним станом та тенденціями зміни середнього рівня прибутковості діяльності підприємницьких структур в промисловості України за період 1992–1998 рр. можна оцінювати як «незадовільну».

На собівартість виробленої продукції, потенційні можливості розширеного відтворення підприємницького капіталу впливає й вартість кредитних ресурсів. Адже кожне підприємство у своїй діяльності зіштовхується з такою проблемою, як недостатність власного капіталу, що змушує виходити його на кредитний ринок з метою придбання певних обсягів кредитних ресурсів. Звичайним явищем є ситуація, коли обсяги позикових коштів дорівнюють вартості власного капіталу (коефіцієнт фінансової стабільності дорівнює одиниці). Обсяги ж залучення кредитних ресурсів залежать від умов їх придбання: ціни, гарантій повернення тощо.

Характерною особливістю сучасного стану сфери кредитних відносин України є незначні за обсягами та термінами кредитні вкладення в реальну економіку, які до того ж коштують надто дорого, адже надаються за високими кредитними ставками. У цьому контексті цікавою є інформація про вартість кредитних ресурсів в Україні за відповідні роки (табл. 3).

З огляду на інформацію, подану у табл. 1 та 3 (п.3) необхідно зазначити, що для основної маси промислових підприємств України використання кредитних ресурсів з погляду економічної ефективності є недоцільним. Наприклад, у підприємствах машинобудування та металообробки у 1998 р. при рентабельності продукції у 5,1 % та реальній відсотковій

ставці за кредити 34,5 % мінімальний коефіцієнт оборотності оборотних коштів мав би становити 6,75 раз на рік (34,5/5,1), що забезпечити у даній підгалузі промислового виробництва надто складно з точки зору тривалості технологічних процесів. Отже, кредитні ресурси для галузі в цілому є недоступні за реальною ціною їх придбання, а основною причиною такого стану справ є те, що в Україні попит на офіційному грошовому ринку не має адекватної йому пропозиції.

Таблиця 3

Показники вартості кредитних ресурсів в Україні [2, с.57]

№ з/п	Показники	Роки						
		1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
1	Номінальна відсоткова ставка комерційних банків за кредитами, %	76,0	221,1	201,7	107,1	77,0	49,1	54,5
2	Приріст зростання споживчих цін, % до попереднього року	2000	10160	401.0	181.7	39.7	10.1	20.0
3	Реальна відсоткова ставка комерційних банків за кредитами (п.1, п.2), %	-1914	-9938,9	-199,3	-74,6	62,7	39,0	34,5

Як свідчить світова практика, у формуванні значних за обсягами та відносно дешевих за ціною кредитних ресурсів банківської системи, вагому роль відіграють кошти домашніх господарств (фізичних осіб), вкладені у вигляді депозитів у банки. Цей стан справ є закономірним наслідком того, що найбільша частка у структурі ВВП за категоріями доходу – це оплата праці найманих працівників, відповідно й найбільша частка грошової маси припадає на кошти фізичних осіб у національній валюті.

Одна з найважливіших проблем української економіки у фінансово-кредитній сфері полягає у тому, що частка коштів фізичних осіб у загальних обсягах, залучених банками коштів. є невиправдано малою. Наприклад, станом на 1.03.1999 р. із загальної маси грошових коштів, залучених банками України, 30 % – це були гроші юридичних осіб на поточних рахунках, 8 % – строкові депозити юридичних осіб та 23 % припадало на вклади населення [4].

Такий стан справ є наслідком того, що для фізичних осіб в Україні, які мають вільні готівкові кошти, є більш вигідніші шляхи їх використання, ніж розміщення готівки у банках під відсотки. Ця проблема, як і проблема зниження ефективності та прибутковості діяльності суб'єктів господарювання України. теж напряму пов'язана з проблемою тіньової економіки. Адже тіньова економічна діяльність приносить вищі доходи, ніж офіційна. Це, своєю чергою, позначається на шляхах обороту готівки.

Як бачимо з рис. 1, в Україні протягом 1991–1997 рр. постійно зростала частка готівки, яка оберталась поза балансами банків. З огляду на це можна зробити висновок, що умови забезпечення суб'єктів господарювання національної економіки кредитними ресурсами для більшості діючих підприємств є неприйнятними. Ця проблема не буде розв'язана доти, доки у державі не буде здійснено кардинальних заходів щодо обмеження обсягів тіньової економічної діяльності.

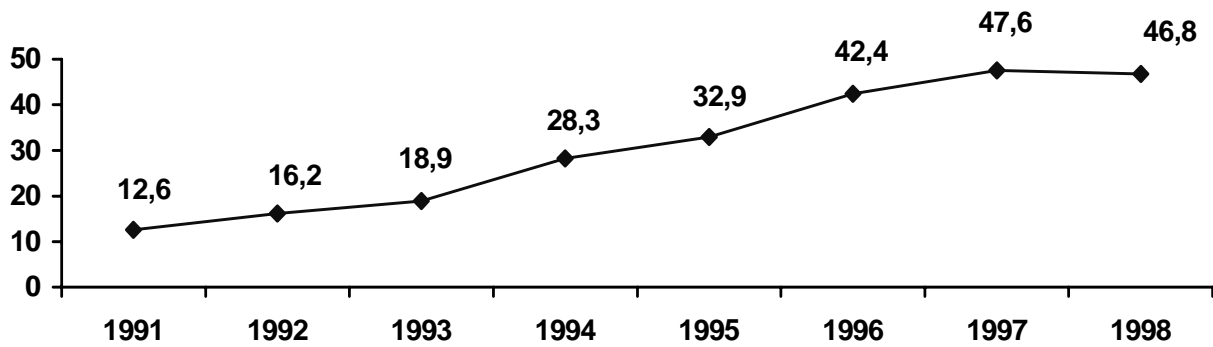

Рис. 1. Частка грошей поза балансами банків

Суспільна корисність кожного продукту, що виробляється та поставляється на ринок визначається обсягами суспільного попиту на цей продукт. Цей показник своєю чергою детермінується динамікою обсягу доходів суб'єктів господарювання. Відповідно, зміна обсягів доходів суспільства (динаміка обсягу ВВП) автоматично позначається на динаміці місткості національного ринку, обсягах та ціні реалізації продукту на ринку, доходах суб'єктів господарювання, що поставляють продукт на ринок.

Основна частина промислової продукції, яка виробляється в Україні, реалізується на національному ринку. Роль показника динаміки обсягу суспільного попиту на ринку збуту промислової продукції України надамо показникові динаміки ВВП держави.

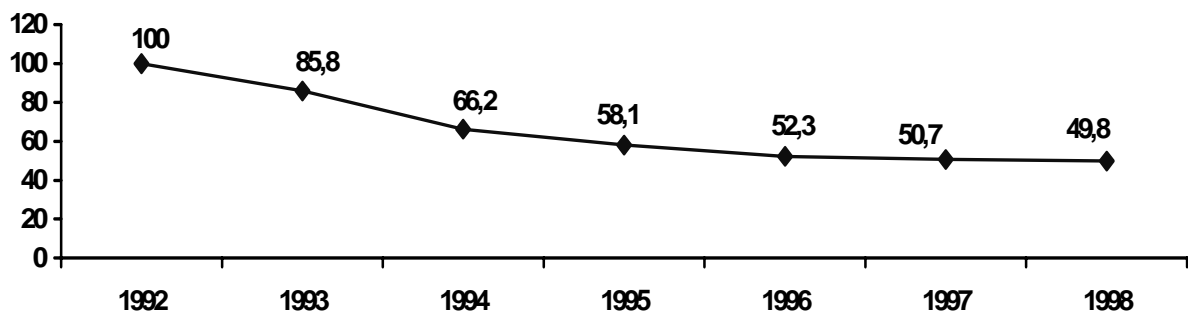

Рис. 2. Динаміка обсягу ВВП України

Як видно з рис. 2, в Україні обсяг ВВП за період 1992–1998 рр. неспинно знижувався. Зокрема у 1998 р. обсяг ВВП становив лише 49,8 % до рівня 1992 р. Це, своєю чергою, негативно позначається на динаміці обсягів попиту на національному ринку, і насамперед – на ринку промислової продукції. Серед базових чинників зниження обсягу ВВП є зниження ефективності суспільного виробництва, що обумовлює зменшення обсягів новоствореної вартості у розрахунку на одиницю спожитих при виробництві ресурсів та адекватно позначається на динаміці загального обсягу ВВП держави. Отже, і цей фактор оцінки середовища функціонування підприємницьких структур в Україні заслуговує на оцінку «незадовільно».

Для суб'єктів господарювання важливим чинником присутності їх на ринку є «правила гри», згідно з якими відбувається їх діяльність. А саме: гарантії права власності, рівень податкового навантаження на виробників, стабільність функціонування усієї системи національного господарства, бюрократичні перешкоди тощо. Важливу роль відіграють також стабільність та тенденції, перспективи змін цих правил.

За період з 1992–1998 рр. в Україні постійно відбувалися зміни «правил гри» суб'єктів господарювання на національному ринку. Поряд з цим необхідно відзначити загальну нестабільність функціонування усієї системи національного господарства, наявність численних небезпідставних скарг підприємців на бюрократичні перепони з боку діяльності державних органів. Відповідно, й значення цього показника, який характеризує середовище функціонування підприємницьких структур в Україні, заслуговує на оцінку не вищу як «задовільно».

Ця інформація говорить про те, що стан соціально-економічного та правового середовища функціонування суб'єктів господарювання в Україні є несприятливим для розвитку підприємництва, а основну негативну роль у його погіршенні відіграє тотальна тіньовизація національного господарства. Адже саме внаслідок домінуючого впливу тіньового сектора на діяльність національної економіки щороку знижується ефективність, прибутковість офіційної діяльності суб'єктів господарювання, зменшуються стимули до підприємницької діяльності.

Існуюча стратегічна проблема розвитку держави має й певні об'єктивні передумови. Зокрема, в Україні ще відчувається брак необхідної законодавчої бази. Але чого варті навіть найдосконаліші закони, які не виконуються самою виконавчою владою. Адже в Україні повсякденним явищем стало нераціональне використання бюджетних коштів, наприклад, виділених на фінансування діяльності аграрного сектора, вуглевидобувної галузі тощо. Й сьогодні затримуються на кілька місяців, а то й взагалі зникають, кошти на оплату реалізованих тисяч тонн вугілля, металопродукції. В електромережі України «втрачається» приблизно 15 % від обсягу виробленої у державі електроенергії. Період оборотності оборотних коштів у роздрібній торгівлі продовольчими товарами вже сягає 200–300 днів. І це за умови, що середній термін зберігання цих товарів здебільшого не перевищує 30 днів.

Найбільші недоліки управління економікою України, що сьогодні створюють сприятливі умови для розвитку тіньового сектора, полягають у незадовільному контролі держави за: 1) використанням бюджетних коштів; 2) діяльністю підприємств з значними обсягами господарських операцій; 3) оборотом готівки у національному господарстві.

Усунення перших двох проблем не являє значної складності з огляду на повністю задокументований процес використання бюджетних коштів та невелику кількість підприємств зі значними обсягами господарських операцій. Тобто їх розв'язання потребує, насамперед, вияву відповідної політичної волі керівництва держави.

Контроль за оборотом готівки – найскладніше завдання на сьогодні, з огляду на велику кількість підприємств, які здійснюють реалізацію товарів та послуг за готівку та низький рівень ефективності діяльності контролюючих державних органів. За існуючих обставин в діяльності органів державного управління необхідним є застосування системних заходів, які б дали змогу чітко визначати параметри управлінської звітності. Це, своєю чергою, забезпечило б центральному керівництву держави реальну можливість проконтролювати виконання поставлених держапаратом конкретних завдань (зокрема – щодо обмеження обсягів обороту готівки поза офіційним оборотом) та на якісно новий рівень постановки питання особистої відповідальності посадових осіб за результати своєї діяльності.

Дивлячись на численні та небезпідставні претензії з боку підприємницьких структур до діяльності контролюючих державних органів, у системному порядку необхідно також чітко визначити показники діяльності підприємств, дотримання яких гарантуватиме підприємцям певного роду «недоторканість» з боку контролюючих органів. А саме: приносить підприємство державі якусь користь – зайвий раз держава турбувати його не буде.

Цим вимогам повністю відповідає система «Оракул» [5], яка ще у 1997 р. пройшла аналіз та отримала схвальну оцінку керівництва Мінекономіки України, Науково-дослідного економічного інституту Мінекономіки України, Державної податкової адміністрації України.

Уже через два місяці з початку запровадження згаданої системи (**при задовільному рівні контролю за витратами бюджетних коштів та діяльністю підприємств із значними обсягами господарських операцій**) у національному господарстві буде створено стан ефективного попиту – стан, при якому зростання попиту споживачів стимулюватиме зростання обсягів виробництва та не спричинятиме інфляції. За перший рік функціонування система забезпечила б збільшення обсягу ВВП України щонайменше на 4,0–5,5 % та дала б змогу розв’язати одну з найгостріших сучасних проблем національної економіки – платіжну кризу.

Для досягнення прогнозованого результату необхідно, насамперед, не мільярдне інвестиції (хоча й вони не є зайвими), а добра воля керівництва держави, забезпечена належною кваліфікацією та досвідом персоналу центральних виконавчих структур державної влади.

У часовому проміжку для усунення базових причин економічної кризи у національному господарстві достатньо 8–10 місяців. Звичайно, що у разі успішної реалізації запропонованих заходів стан з підприємництвом в державі чи рівень життя пересічного українця автоматично не зрівняється з аналогічним показником, наприклад, досягнутим у країнах Євросоюзу. Для такого результату Україні необхідно багато та наполегливо працювати. Але безумовним є той факт, що реалізація запропонованих заходів дасть змогу забезпечити:

- поступове зменшення частки тіньового обсягу діяльності суб’єктів господарювання;
- зростання ефективності діяльності як промисловості, так і національного господарства в цілому;
- приріст залишків на розрахункових, поточних та, особливо, на строкових депозитах рахунків суб’єктів господарювання, що автоматично позначатиметься на обсягах та ціні кредитних ресурсів, результатах діяльності комерційних банків в Україні, їх прибутковості тощо;
- зростання обсягу ВВП національного господарства;
- покращання діяльності органів державного управління України;
- зростання економічної активності суб’єктів господарювання.

Без розв’язання перерахованих у цьому дослідженні стратегічних проблем розвитку підприємництва, воно й надалі знаходитиметься у кризовому стані. Керівництво України за такої тенденції подальшого розвитку стратегії державного управління підприємництвом продовжуватиме у публічних виступах приділяти основну увагу лише цифрам про надто мізерну (як для такої великої держави) кількість підприємницьких структур, зокрема – малого бізнесу; закликати до боротьби з корупцією; практично не торкатиметься характеристики базових причин низької економічної активності суб’єктів господарювання національної економіки.

1. *Статистичний щорічник України за 1997 рік. Держкомстат України.* – К., 1999.
2. *Статистичний щорічник України за 1998 рік. Держкомстат України.* – К., 1999.
3. *Петрович Й.М., Іличок Б.І. Затратність економіки України та основні чинники її детермінації // Вісн. ДУ "Львівська політехніка". – 1998. – № 345. – С. 237.*
4. *Лисицький В. Світло й тінь української економіки // Вісник НБУ. – 1999. – № 4. – С. 9–10.*
5. *Іличок Б. Проблема тіньової економіки в Україні та шляхи її розв’язання // Регіональна економіка. – 1997. – № 3. – С. 138–142.*